
Історія церкви та релігії

УДК 94 (477) «1950/1960»: 281.9

О.М. Галамай

СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА РІВНЕНЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-х – 1960-х рр.

Стаття присвячена аналізу релігійного життя у Рівненській області у II половині 1950-х – 1960-х рр. У ній досліджуються політика органів влади щодо церкви, методи проведення атеїзації населення та опір цим діям. Історія державно-церковних взаємин дозволяє більш глибоко проаналізувати історичний процес, показати його вплив на подальший розвиток суспільства.

Ключові слова: релігійне життя, винайдена традиція, атеїзація, державно-церковні взаємини, релігійна обрядовість, закриття храмів.

Релігія і церква в Україні завжди виконували важливу соціальну функцію, зміцнюючи морально-етичні норми спільноти, слугуючи своєрідним арбітром і гарантом рівноваги та стабільності. Сучасне релігійне життя в Україні не позначене такими особливостями. Воно залежить від політичних факторів та міжконфесійного протистояння, від історичної інерції традиційних форм церковного життя, національно-духовних цінностей українського народу та багаторічного впливу радянської держави.

Особливу сторінку в історії релігії України загалом та православної церкви зокрема, становлять 50-60-ті рр. ХХ ст. У суспільно-політичному житті УРСР це були не лише роки хрущовської «відлиги», але й продовження радянської антирелігійної політики та встановлення панування комуністичної ідеології. Актуальність теми державно-церковних взаємин у 1950-1960-х рр. зумовила посилений інтерес до неї науковців та краєзнавців. Результатом досліджень стали роботи В. Пашенка [1], В. Єленського [2], М. Журби [3] та інших, де висвітлювалося релігійне життя УРСР у ці роки, вплив церкви на суспільство та масштаби руйнівної діяльності органів радянської влади щодо релігійності населення.

Поширення радянської влади на територію Західної України визначило запровадження стосовно релігії та церкви і її законодавчої бази. Прискорені темпи секуляризації церковних земель у 1939 р. та окремі поступки православної церкви у другій половині 1940-х рр. поступово вирівняли загальну політику радянської держави щодо православної церкви в Західній Україні. Головними напрямками цієї політики у другій половині 1950 – 1960-х рр. було активне проведення антирелігійної пропаганди та максимальне зменшення кількості релігійних громад.

Підставами для посилення радянськими органами влади атеїстичного тиску стали постанови ЦК КПРС, ухвалені у 1954 р. Постановою від 7 липня 1954 р. «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходи по її поліпшенню» партійні комітети зобов'язувались покінчити із занедбаністю антирелігійної роботи та активніше викривати реакційну сутність релігії шляхом «переконання, терплячого роз'яснення та індивідуального підходу до віруючих». Наслідки «переконань» та «роз'яснень» знайшли відображення у постанові 10 листопада 1954 р. «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», у якій вищим партійним керівництвом визнавались перегини у проведенні антирелігійної пропаганди. В радянській атеїстичній літературі цій постанові приділялась особлива увага, оскільки вона констатувала підриєв соціальних коренів релігії та знищення основи церкви. Це означало, що у радянському суспільстві не залишилося причин, які могли б спричинити масову релігійність населення [4, с. 408]. Постанова звертала увагу партійних органів на необхідність повсякденного керівництва науково-атеїстичною пропагандою та ретельний підбір пропагандистських кадрів [5, с. 360]. Програмні ж положення у галузі боротьби з релігійною ідеологією були конкретизовані у «Заходах з посилення атеїстичного виховання населення», розроблених Ідеологічною комісією при ЦК КПРС у 1964 р. Цей документ передбачав створення чіткої системи атеїстичного виховання, яка мала охопити різні верстви населення, у першу чергу дітей та юнацтво [6, с. 423].

Виховання радянської людини здійснювалось шляхом запровадження так званої «винайденої традиції». Ця традиція означала певний тип суспільної практики ритуального чи

.....
символічного характеру, що регулювався загальноприйнятими правилами. Основною метою – соціалізація нових поглядів, систем цінностей або норм поведінки. В такий спосіб знищувалися традиції, що викликали в населення історико-культурні асоціації, і, відповідно, втрачалося відчуття історичного коріння, усвідомлення наступності поколінь, що суттєво полегшувало становлення нової людини.

Радянські звичаї і традиції мали замінити існуючу релігійну обрядовість. Виконуючи рішення червневого пленуму ЦК КПРС з ідеологічних питань, Рівненський обком КПУ та виконком облради депутатів трудящих видали спільну постанову від 27 вересня 1964 р. № 906 щодо питань запровадження нової обрядовості. На її виконання у населених пунктах області активно запроваджувались нові радянські традиції, звичаї та обряди. Голови райвиконкомів звітували про традиційність таких свят як «Свято золоті осені», «Урожаю», «Свято маяків», «Свято зими». Зазвичай, вони проводились напередодні релігійних свят із залученням якомога більшої кількості людей [7, арк. 8].

Значне місце серед святкувань посіли дні народження депутатів та колгоспників. Велику увагу виконкоми районних, сільських та селищних рад приділяли святковій реєстрації шлюбів, народжень. Загалом у Рівненській області працювало понад 340 комісій з нової обрядовості [8, арк. 1]. З питань запровадження нової обрядовості у районах проводились семінари голів та секретарів усіх рад і працівників культосвітніх установ [7, арк. 10].

Однією з особливостей антирелігійної політики радянської держави у 60-х рр. була боротьба із так званими «святими місцями». На Рівненщині їх було два: в с. Онишківці Дубнівського району та в с. Гульча II Здолбунівського. Перше, завдяки вжитим заходам було ліквідовано ще до травня 1960 р. Знищення другого – джерела «Святого Миколая», яке шанували жителі не лише найближчих Здолбунівського та Острозького районів, а й всієї області, було справою непростою. З метою повної його ліквідації органи влади розробили ряд заходів. Будинок сторожа каплиці, що знаходилась на джерелі, пропонувалося взяти на баланс сільвиконкому та розібрати його. Церковній раді села та священику пропонувалося ікони з джерела забрати і перенести до церкви, а в разі відмови, владні органи планували домогтися їх вилучення через архієпископа Панкратія. Після вилучення ікон передбачалося розпочати розробку будівельного матеріалу (каменю), яка й мала б завершити повне знищення «святого місця». Чітко була визначена й дата проведення акції – відразу після свята Миколая (22 травня) [9, арк. 75-77].

Задля перевиконання плану по знищенню в області «святих місць», передбачалася ліквідація менш значущих осередків паломництва. Серед таких була капличка у с. Вілія. Аби реалізувати намір, земля, на якій стояла капличка, визнавалася колгоспною, тому пропонувалося перенести каплицю за церковну огорожу. В разі відмови, у червні 1960 р. сільській раді доручалося її зруйнувати [7, арк. 77].

Заходи радянських органів влади у справі запровадження нових традицій та звичаїв, їх активна робота по ліквідації «святих місць» давали певні результати. У своїй довідці від 29 лютого 1960 р. уповноважений ради у справах Російської православної церкви у Рівненській області вказував, що починаючи з 1956 р. кількість релігійних обрядів зменшується. В 1959 р. у порівнянні з 1956 р. кількість хрещень зменшилась на 4%, вінчань – на 10%, похорон на 0,5% [7, арк. 49-50]. За виконання обрядів священики переслідувались радянською владою – складались відповідні акти, в результаті чого священика та виконавчий орган релігійної общини знімали з реєстрації [7, арк. 131]. Водночас, відзначалися недоліки у антирелігійній роботі: слабкий контроль окремих сільрад за дотриманням представниками культу радянського законодавства, відсутність у культосвітніх установах умов для святкової реєстрації.

У 1960-х рр. відсоток виконання релігійних обрядів, особливо вінчання, у Рівненській області стосовно природного руху населення почав скорочуватись. Загалом по області обряд вінчання з 36% у 1966 р. знизився до 15% у 1972 р. [10, арк. 11]. Щодо хрещення та виконання обряду поховання він залишався на досить високому рівні. Так, значним їх відсоток у 1964 р. був в Гошанському, Дубнівському та Рівненському районах. Хрещення складало відповідно: 75%, 76,3%, 80%, поховання – 86,6%, 84,4%, 80,7, шлюб – 40%, 23%, 26%. Найнижчими ці показники були у м. Рівне: хрещення – 28,6%, поховання – 39,5%, шлюб – 1%. [7, арк. 23-24].

Законодавчою основою для посилення боротьби з релігією, розширення масової атеїстичної роботи, зняття з реєстрації релігійних громад і закриття храмів стала постанови Ради Міністрів СРСР від 16 березня 1961 р. та ЦК КПУ від 1 квітня 1961 р. «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу». Внаслідок її виконання масово

.....
закривались храми, знищувались ікони, церковні книги, обкладались непомірними податками та адміністративно розпускались релігійні громади, обмежувались права віруючих, заборонялось навчання у духовних навчальних закладах, переслідувались діти священнослужителів та віруючих. Радянські партійні органи забороняли релігійним організаціям будувати культові споруди, купувати транспорт, обмежували господарську діяльність релігійних громад.

Приводи для закриття церков були найрізноманітніші. Так, Свято-Успенську церкву м. Здоблунів закрили через аварійність будівлі, на підставі акту комісії, складеного поверхнево, тенденційно та без представників релігійної общини [11, арк. 10]. Досить частими були випадки закриття церкви у зв'язку із відсутністю священника, якого звільняли поза штат, або ж переводили до іншої парафії [12, арк. 29]. Безвихідною була ситуація у парафії с. Диків Клеванського району, де закрили церкву через відсутність священника, а нового не призначали у зв'язку із закриттям церкви [13, арк. 133-134]. Закриття відбувалось не зважаючи на законотворчість релігійних громад та своєчасну сплату всіх податків. Так закрили церкву у с. Нова-Рафалівка Володимирецького району, громада якої сплатила податок на 1960 р. ще у січні цього року. 18 березня 1960 р. Володимирецька районна рада ухвалила рішення про розірвання договору та, попри непридатність приміщення, передала його для розширення шкільних площ [13, арк. 62-63].

Безпосереднє обґрунтування закриття храмів переважно відбувалось заднім числом, а закриття церкви для населення було повною несподіванкою. 1 серпня 1962 р. виявився зачиненим Свято-Воскресенський собор у м. Рівне, а численні звертання парафіян до влади щодо роз'яснень не давали результатів [12, арк. 16]. Справжньою причиною для закриття стало розгортання міського будівництва. Вже у лютому 1962 р. міський голова м. Рівне, а пізніше і головний архітектор обґрунтовували необхідність закриття церкви та знесення ряду церковних споруд у зв'язку із багатопверховим житловим будівництвом [14, арк. 151]. Для надання законних підстав у цій справі, членів «двадцятки», шляхом залякування звільненням з роботи їх та членів їх сімей, конфіскацією майна, позбавленням пенсій та ін., змусили відмовитися від членства [12, арк. 90]. До того ж, правлячим єпископом Волинсько-Рівненської єпархії служники культу були переведені до Успенської церкви міста. 19 грудня 1962 р. міськвиконком надіслав прохання на адресу облвиконкому про зняття релігійної громади Свято-Воскресенського собору з обліку. У проханні вказувалось, що з релігійної «двадцятки» залишилось лише 9 осіб, релігійні треби не здійснювались з кінця липня 1962 р., частина служителів культу висловились про перенесення майна до Успенської церкви [12, арк. 159]. 6 лютого 1963 р. була отримана згода Ради у справах релігії на закриття церкви, 16 лютого 1963 р. рішення про зняття з реєстрації релігійної громади собору та переобладнання його під музей атеїзму ухвалив облвиконком [14, арк. 118].

Найбільш резонансним в області було закриття Свято-Миколаївської церкви у с. Городок Рівненського району, що супроводжувалось виступами віруючих [25, с. 538]. 6 квітня 1960 р. голова сільської ради у супроводі 5 осіб з'явився до церкви, відібрав у церковного старости ключі, мав намір винести церковне майно. Обурення народу не дозволило вчинити задумане. Населення чинило опір упродовж квітня. Наступні кілька місяців церква залишалась замкненою, а парафіяни перебували в невіданні про причини закриття [13, арк. 104-104 зв.]. Свої листи про поновлення богослужіння, не зважаючи на роз'яснювальні бесіди та залякування, до вищих урядових осіб парафіяни надсилали впродовж всього 1960 р., проте рішення влади про закриття залишилось незмінним [13, арк. 217-219 зв.].

Головною мотивацією органів влади у закритті храмів було розширення мережі культосвітніх установ. Проте, навіть у разі їх достатньої кількості, релігійні громади не були гарантовані від втрати приміщення. У травні 1962 р. настоятельниця Корецького жіночого монастиря Людмила підняла клопотання про повернення монастирю одного з корпусів, відібраного на потреби школи. У зв'язку з його втратою 71 монахиню довелося розмістити в інших корпусах, які й так були переповнені через влиття до Корецького монастиря Кременецького та Дерманського. До того ж, з ліквідацією Корецького району були ліквідовані районні установи, і, відповідно, приміщень, аби розмістити школу було достатньо. Однак, керівництво Рівненського облвиконкому у проханні настоятельниці відмовило [12, арк. 69].

Головний показник успішності антирелігійної роботи – зменшення кількості релігійних громад – вимагав від Уповноважених у справах культів складання списків по скороченню церков та парафій. Так, у січні 1960 р. у Рівненській області передбачалося скоротити 102

парафії з загальним валовим річним прибутком 499 644 [9, арк. 35-38]. У 1963 р. у Дубровицькому районі було закрито 12 церков. З них 4 віддали під клуб, 2 – під спортзали, 1 – під класи школи, 1 – під медпункт, решту ухвалили розібрати [16, арк. 135-136].

Загалом, якщо станом на 1 січня 1955 р. у Рівненській області зареєстрованими було 423 релігійні общини [17, арк. 11], то на 1 січня 1960 р. їх кількість становила 395 [9, арк. 2], на 1 січня 1965 р. – 295 общин. Причому, у 1965 р. не було жодного храму де релігійна служба здійснювалась щоденно, 1 храм, де правилось 2-3 рази на тиждень, решта – лише у неділю та на релігійні свята [7, арк. 18].

Заходи, вжиті партійно-владними органами, хоч і давали певні результати, проте релігійність населення Рівненської області продовжувала залишатись на досить високому рівні. Так, у доповідній записці уповноваженого Ради у справах релігій області Личковахи Г. до вищого обласного керівництва констатувалось загальне зменшення кількості обрядів вінчання з 36% у 1966 р. до 15% у 1972 р. Водночас вказувалось, що у деяких районах релігійна обрядовість не лише не зменшувалася, а навпаки, збільшувалась. Понад 70% дітей охрещували у Гошанському, Дубнівському, Корецькому, Млинівському, Острозькому та Рівненському районах. П'ята частина наречених вінчалися у церквах Гошанського, Дубнівського, Здолбунівського та Острозького районів, та понад 80% померлих ховали за релігійним обрядом у Гошанському, Дубнівському, Здолбунівському, Корецькому, Млинівському, Рівненському, Острозькому та Червоноармійському районах. Причиною високої обрядовості визначалась погана робота комісії сприяння за дотриманням законодавства про культу, яка не проводила щомісячного аналізу релігійної ситуації. Відзначалась також слабка атеїстична робота з критики релігійних обрядів та роз'яснення їх шкоди для здоров'я дітей. Зверталася увага на випадки виконання релігійних обрядів комуністами та комсомольцями. Роль нових обрядів характеризувалася як формальна, та така, що не мала необхідної ефективності [10, арк. 11-12].

Значна кількість релігійних обрядів, зокрема хрещень та поховань, у Рівненській області спричинила активізацію цієї роботи у обласних закладах охорони здоров'я та комунального господарства. У 1970 р. у пологовому будинку м. Рівне було обладнано радіовузл, який 2-3 рази на тиждень транслював лекції на атеїстичні теми. У жіночих консультаціях проводилися індивідуальні бесіди із вагітними жінками про шкоду хрещень. У всіх закладах розміщувались «Куточки атеїста» та плакати антирелігійного змісту. Установи комунального господарства зобов'язувались налагодити виготовлення пам'ятників померлим, вінків та паперових квітів [18, арк. 15-18]. Та, не зважаючи на це, кількість релігійних обрядів була досить значною й у наступні роки. У 1974 р. вона продовжувала становити в окремих районах Рівненської області понад 80% [8, арк. 20].

Отже, можемо зробити висновок, що заходи держави щодо релігійного життя у другій половині 1950-х – 1960-х роках були спрямовані на зменшення кількості релігійних громад православної та інших конфесій, а також були складовою частиною процесу атеїзації українського населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. – Ч. І. – Полтава, 1997. – 354 с.
2. Сленський В. Державно-церквоні взаємини на Україні 1917-1990. – К., 1991. – 72 с.
3. Журба М. Громадсько-національні аспекти атеїстичного руху в Україні // Религия и гражданское общество между национализмом и глобализацией: Збірник наук. праць. – Симферополь, 2005. – С. 100-105
4. Настольная книга атеиста. – М.: ИПЛ, 1978. – 498 с.
5. Популярные лекции по атеизму. – М., 1962: ГИПЛ. – 392 с.
6. Настольная книга атеиста. – М.: ИПЛ, 1978. – 498 с.
7. Державний архів Рівненської області (далі: ДАРО). – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 568.
8. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 207.
9. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 426.
10. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 198
11. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 504.
12. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 560.
13. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 428.
14. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 556.
15. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Непринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: Наукова думка, 1995. – 698 с.;

16. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп.11. – Спр. 558.

17. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп.11. – Спр. 86.

18. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп.11. – Спр. 179.

Галамай Е.Н. ОТНОШЕНИЕ ГОСУДАРСТВА К ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ НА РОВЕНЩИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1950-х – 1960-х гг.

Статья посвящена анализу религиозной жизни в Ровенской области во второй половине 1950-х – 1960-х гг. В ней изучается политика органов власти относительно церкви, методы проведения атеизации населения и его сопротивление этим действиям. История государственно-церковных взаимоотношений позволяет более глубоко проанализировать исторический процесс, показать его влияние на дальнейшее развитие общества.

Ключевые слова: религиозная жизнь, изобретенная традиция, атеизация, государственно-церковные отношения, религиозная обрядовость, закрытие храмов.

Galamay O.M. RELATION OF STATE TO THE ORTHODOX CHURCH IN RIVNE AREA IN THE SECOND HALF OF 1950s – 1960s.

This article contains analysis of religious life in Rivne region in the 2nd half 1950s through 1960s. It studies the state policies towards the church, methods of imposing atheism on the population, and population opposition to the actions. The history of state-church relations allows for deeper analysis of the historical process and shows their effect on the ongoing development of society.

Keywords: religious life, new tradition, atheisation, state-church relations, religious tradition, closing of churches.

УДК 291.4+260.2,94(477)»1940/1980»

П.М.Бондарчук

**РЕЛІГІЙНІ НАСТРОЇ В ЖИТТІ ВІРУЮЧИХ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА 1940-х –
СЕРЕДИНА 1980-х рр.)**

У статті аналізуються вияви релігійних настроїв віруючих у радянській Україні в другій половині ХХ ст. Особлива увага приділяється есхатологічним настроям поширеним в середовищі нелегальних релігійних громад.

Ключові слова: релігійні настрої, есхатологічні настрої, віруючі, релігійність, релігійні громади.

На початку третього тисячоліття увагу українських істориків привернули питання соціальної історії. Вона включає ряд тематичних полів, серед яких є соціорелігійна проблематика. Окремі питання піднімає й автор цієї статті. В ній розглядаються вияви релігійних настроїв віруючих в Україні в період середини 1940-х – середини 1980-х рр., при цьому найбільша увага зосереджена на есхатологічних (апокаліптичних) настроях.

У вітчизняній історичній науці проблема виявів релігійних настроїв віруючих в Україні не була предметом спеціального дослідження. Це стосується, зокрема, й середини 1940-х – середини 1980-х рр. – періоду, коли Церква функціонувала в обмежених рамках. Праці науковців, присвячені релігійній політиці, взаємовідносинам держави і Церкви, релігійному життю загалом, лише побіжно торкалися окремих моментів релігійності. Серед таких досліджень необхідно відзначити монографії «Церковне життя в Україні. 1943 – 1946» О.Лисенка [1], «Православ'я в новітній історії України» [2], «Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1940 – початок 1980-х років» [3], «Греко-католики в Україні» В.Пашенка [4], «Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років» В.Войналовича [5], «Випробування вірою» О.Бажана і Ю.Данилюка [6] та ін. Остання названа робота містить додатки – архівні документи, які стосуються й питань релігійності.

Існують праці українських дослідників, присвячені діяльності Церкви в окремих регіонах, зокрема: «Релігійне життя на Прикарпатті: 1944 – 1990 роки: історико-правовий аналіз» [7], «Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40 – 80-х роках ХХ століття: Історико-правовий аналіз» І.Андрухів [8]. Дві монографії: «Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках